

ks. Piotr Chmielecki SCJ

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

ORCID: 0000-0002-3381-1526; e-mail: chmielecki@zbieramto.pl

<https://doi.org/10.4467/25443283SYM.19.017.10646>

SPOSOBY WALKI Z KOŚCIOŁEM W PRL W LATACH CZTERDZIESTYCH I PIĘĆDZIESIĄTYCH XX WIEKU

THE WAYS OF FIGHTING AGAINST THE CHURCH IN POLISH
PEOPLE'S REPUBLIC (PRL)
IN THE 40S AND 50S OF THE 20TH CENTURY

Abstrakt

Nowa władza w powojennej Polsce na wszelki sposób starała się usunąć obecność Kościoła z życia publicznego albo przynajmniej ją marginalizować. Rządzący traktowali partię i państwo z jednej oraz Kościół z drugiej strony jako dwa odrębne byty. Uznanie praw Kościoła i ludzi wierzących miało charakter koncesyjny, traktowano je jako przywilej udzielony przez suwerena, czyli państwo i partię. Wyraźnie została zaznaczona nadrzędność państwa, jego charakteru ideologicznego i jego funkcji władczych. Ograniczenia działalności Kościoła przez władze komunistyczne można podzielić na dwa okresy: do 1956 roku, gdzie represje i prześladowania miały charakter bardziej otwarty i bezpardonowy oraz te następujące po przejęciu sterów rządowych przez Władysława Gomułkę. W pierwszym okresie odnajdujemy np. pozbawienie Kościoła praw majątkowych, upaństwowienie Caritas, dekret o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych, wreszcie aresztowanie i więzienie kardynała Wyszyńskiego. Nato-

miast w czasie rządów Gomułki m.in. nauka religii zaczęła być usuwana ze szkół, zaprzestano udzielania zezwoleń na budowę nowych kościołów, ograniczono liczbę dni wolnych od pracy, które miały za podstawę święta kościelne.

Słowa kluczowe: Kościół, państwo, prześladowanie, porozumienie, prymas

Abstract

The new authority in post-war Poland was trying to remove or at least to minimise the presence of Church in the public life in every way. The politicians were treating the party and the country on the one hand and the Church on the other hand as two separate beings. The acknowledgment of Church and Christian rights had a licensing character, treated as a privilege provided by the sovereign, in other words by the country or the party. The superiority of the country was clearly marked, its ideological character and function of management. The Church limitation by the communist state can be divided into two periods: up to the year 1956 where repressions and persecutions were more open and ruthless and those after taking the governmental reigns by Władysław Gomułka. In the first period we find deprivation of Church property rights, nationalization of 'Caritas', the decree of taking the clerical positions in the Church, finally the arrest and the imprisonment of cardinal Wyszyński. While the reigns of Władysław Gomułka, among others, religious education was withdrawn from schools, permissions for new churches building were not given, public holidays based on Church holiday were reduced.

Keywords: Church, state, persecution, agreement, primate

1. Trudności w normalizacji prawnej stosunków

Historia stosunków między władzami PRL a Kościołem Rzymskokatolickim stanowi zarówno jeden z najbardziej interesujących, jak i istotnych fragmentów dziejów politycznych powojennej Polski. Spotkanie tradycyjnie silnego zarówno społecznie, jak i organizacyjnie Kościoła z opierającym się na ideologii marksistowsko-leninowskiej państwem

musiało doprowadzić do konfliktów i walki o „rząd dusz”¹. Powodem takiego stanu rzeczy było to, że państwo przypisywało sobie nie tylko nadzór nad działalnością organizacji wyznaniowych w Polsce oraz zadanie desakralizacji życia publicznego, ale również laicyzację społeczeństwa. Szerzeniu materialistycznych poglądów i propagowaniu ateistycznego sposobu życia służyły: organizacja specjalnego aparatu propagandowego, przepisy prawne, polityka społeczna proponowana przez rząd, monopolizacja środków masowego przekazu².

Religia miała stać się sprawą autonomii wewnętrznej obywatela³. Kościół był bastionem oporu wobec komunistycznej indoktrynacji oraz jedną z najważniejszych instytucji sprzeciwiających się postępującej ateizacji⁴.

Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 roku, choć iluzorycznie, napawał optymizmem środowiska kościelne. Czytamy w nim, między innymi, że do dnia zwołania wybranego przez naród Sejmu Ustawodawczego, w państwie będzie obowiązywać Konstytucja z 17 marca 1921 roku. Można było zakładać, że stosunki państwo – Kościół będą regulowane według zasad tej ustawy zasadniczej. Tekst manifestu PKWN potwierdzał powyższe ustalenia: „(...) przystępując do odbudowy państwowości polskiej, deklaruje uroczyście przywrócenie wszystkich swobód demokratycznych, równości wszystkich obywateli bez różnicy rasy, wyznania i narodowości, wolności organizacji politycznych, zawodowych, prasy, sumienia”⁵.

Tuż po zakończeniu wojny PKWN, zależny w swoich działaniach od stanowiska ZSSR, wykorzystując pozycję Kościoła katolickiego w społeczeństwie, próbował przy jego pomocy legitymizować swoją władzę⁶.

---

¹ A. DUDEK, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 5.

² Por. W. CHRYPÍŃSKI, *Kościół a rząd i społeczeństwo w powojennej Polsce*, Londyn 1989, s. 8.

³ Por. H. ŚWIĄTKOWSKI, *Państwo a Kościół w świetle prawa*, b.m.w. 1960, s. 49.

⁴ Por. J. WRÓBEL, L. PRÓCHNIAK (red.), *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w łódzkiem 1945-1967*, Warszawa 2005, s. 7.

⁵ S. MARKIEWICZ, *Państwo i Kościół w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej*, b.m.w. 1965, s. 14. Por. tenże, *Państwo i Kościół w Polsce*, Warszawa 1984, s. 52; K. KĄKOL, *Kościół w PRL elementy ewolucji doktryny*, Warszawa 1985, s. 246.

⁶ Por. M. KALLAS, *Historia ustroju Polski*, Warszawa 1999, s. 391.

Okazuje się, że nawet przywódcy radzieccy, a co za tym idzie i polscy komuniści zdawali sobie sprawę z wpływowej roli Kościoła w Polsce. Rozumieli, że bez niego nie da się odtworzyć polskiej państwowości⁷. Początkowe ustępstwa wobec Kościoła zaowocowały powrotem nauczania religii do szkół, a także reaktywowaniem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (sierpień 1944 r.). Na ziemiach odzyskiwanych spod okupacji niemieckiej wyrażano zgodę na sukcesywne odtwarzanie struktur diecezjalnych i parafialnych, a co za tym idzie również i takich organizacji jak Caritas. W Krakowie 23 marca 1945 roku ukazał się pierwszy numer „Tygodnika Powszechnego”⁸. Strategia utrzymywania poprawnych stosunków z Kościołem wyrażała się również w wyłączeniu kościelnych majątków ziemskich spod ustawy rolnej z 6 września 1944 roku. Nawet program Polskiego Radia w latach powojennych rozpoczynano od pieśni: *Kiedy ranne wstają zorze*⁹.

Początkowe gesty dobrej woli nie przełożyły się na dłuższą normalizację stosunków państwo-kościelnych. Zdecydowana grupa liberałów z PPS, na czele z ministrem sprawiedliwości Henrykiem Świątkowskim, dążyła do wypowiedzenia konkordatu z 10 lutego 1925 roku. Stanowisko to znalazło poparcie w Ministerstwie Administracji Publicznej (MAP), w którego kompetencjach leżały sprawy związane z funkcjonowaniem Kościołów. Już w czerwcu 1945 roku departament wyznaniowy MAP, wydał instrukcje dla urzędników, aby w sprawach związanych z funkcjonowaniem Kościoła postępować tak, jakby konkordat nie obowiązywał¹⁰.

Biuro Polityczne KC PPR przychyliło się do inicjatywy Świątkowskiego i uznało konkordat za nieobowiązujący z winy Watykanu. Agencja Polpress podała informację, że decyzję tę podjęła Rada Ministrów na swoim posiedzeniu dnia 12 września 1945 roku. W depeszy czytamy: „Rząd Polski stwierdza, że konkordat zawarty między Rzeczpospolitą

---

⁷ Por. S. KISIELEWSKI, *Na czym polega socjalizm? Stosunki Kościół-państwo w PRL*, Poznań 1990, s. 72-73.

⁸ Por. J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003, s. 64-65.

⁹ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003, s. 13.

¹⁰ Por. tamże, s. 14.

Polską a Stolicą Apostolską przestał obowiązywać w skutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską, przez akty prawne zdziałane w czasie okupacji, a sprzeczne z jego postanowieniami”¹¹. Konkretnie sprawa dotyczyła powierzenia w 1939 roku administracji diecezji chełmińskiej niemieckiemu biskupowi Karlowi Splettowi oraz mianowania administratorem apostolskim dla Kraju Warty Josepha Paecha (kolejno Hilariusza Breitingera)¹². Ojciec Święty w swoim liście skierowanym do Episkopatu polskiego z dnia 17 stycznia 1946 roku tak bronił swojej decyzji: „Jest dla nas rzeczą jasną, że nadzwyczajne zarządzenia, które wydaliśmy dla Polski w czasie wojny, a których wymagały koniecznie religijne potrzeby wiernych, nie sprzeciwiały się żadną miarą zawartej umowie i nie łamały jej”¹³.

Decyzja o jednostronnym zerwaniu konkordatu znajdowała swoje konkretne skutki prawne. Po pierwsze odebrano Kościołowi możliwość obrony swoich praw przez odwołanie się do konkordatu. Po drugie, dało to komunistom swobodniejszą pozycję w ustalaniu sytuacji Kościoła w Polsce¹⁴. Komuniści oparli się również na teorii, że państwo socjalistyczne, ze swej natury świeckie, uznające rozdział Kościoła od państwa nie może utrzymywać stosunków dyplomatycznych z Watykanem ani zawierać z nim porozumienia¹⁵.

Oficjalna reakcja Episkopatu, który zebrał się pierwszy raz po wojnie w pełnym składzie na Jasnej Górze 3 i 4 października 1945 roku, na zerwanie konkordatu była bardzo powściągliwa. Biskupi wezwali tylko do

---

¹¹ P. RAINA, *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu*, Warszawa 2001, s. 9.

¹² Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, s. 14.

¹³ P. RAINA, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994, s. 33.

¹⁴ Por. P. KĄDZIELA, *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990, s. 14-16; P. RAINA, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 19-28; J. KRUKOWSKI, *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-56*, w: Z. Zieliński (red.), *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944-1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, Lublin 2000, s. 27-29; P. RAINA, *Cele polityki...*, dz. cyt., s. 7-14; *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945-2000*, wstęp i oprac. J. Żaryn, Poznań 2006, s. 14; J. ŻARYN, *Dyplomacja PRL wobec Watykanu, czyli o instrumentalnym traktowaniu partnera*, „Biuletyn IPN” 7 (2002), s. 33.

¹⁵ Por. E. GRZELAK, *U podstaw polityki wyznaniowej*, Warszawa 1980, s. 168.

przeciwstawienia się „zakusom, które by chciały rozpętać w Polsce szkodliwą dla państwa i jedności narodowej walkę z Kościołem”¹⁶.

Równocześnie z przygotowywaną argumentacją uzasadniającą wypowiedzenie konkordatu, w Ministerstwie Sprawiedliwości powołano komisję, która miała za zadanie opracowanie programu laicyzacji aktualnego systemu prawnego. Już 25 września 1945 roku osiągnięto pierwsze rezultaty pracy tej komisji. Prezydium KRN wprowadziło nowe przepisy prawa małżeńskiego¹⁷. Ustanowiono przymus ślubów cywilnych i znacznie ułatwiono uzyskiwanie rozwodów. Biskupi odebrali ten akt, dotyczący spraw zasadniczych, jako uderzający w sam Kościół. Zastanawiającym i zarazem niezrozumiałym był fakt, że wobec tylu nierozwiązanych problemów, rząd zajął się właśnie sprawą ślubów i rozwodów. Dlatego reakcja biskupów na zmianę prawa małżeńskiego była bardziej zdecydowana niż na zerwanie konkordatu. W orędziu Episkopatu do wiernych z dnia 7 grudnia 1945 roku biskupi wyrazili żal, że nowe prawo małżeńskie zostało ustalone bez wiedzy i udziału narodu, a także, że zlekceważono postulaty katolickie, przedstawione rządowi w tej sprawie¹⁸.

Zbliżające się wybory parlamentarne stały się kolejnym momentem spornym w stosunkach państwo – Kościół. Po wycofaniu się Episkopatu z poparcia dla idei tworzenia partii katolickiej stało się oczywiste, że hierarchia kościelna udzieli poparcia w wyborach jedynej partii opozycyjnej – Polskiemu Stronnictwu Ludowemu. Władze komunistyczne starały się złagodzić krytyczną postawę Kościoła wobec rządu. 2 października 1946 roku, po ponad rocznej przerwie, doszło do spotkania przedstawiciela Kościoła – biskupa Choromańskiego, z przedstawicielem władzy państwowej – wiceministrem administracji publicznej Władysławem Wolskim. Celem spotkania było wypracowanie założeń przyszłego *modus vivendi* między państwem a Kościołem. Biskup Choromański postulował między innymi: swobodną komunikację ze Stolicą Apostolską, wprowa-

---

¹⁶ *Komunikaty Konferencji Episkopatu...*, dz. cyt., s. 49.

¹⁷ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 15.

¹⁸ Por. *Memoriał Episkopatu do prezydenta Krajowej Rady Narodowej B. Bieruta w sprawie normalizacji stosunków Kościoła i państwa z dnia 15 września 1946 r.*, w: P. RAINA, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 34.

dzenie obowiązkowej nauki religii w szkołach, swobodę w wydawaniu prasy katolickiej, wolność zakładania stowarzyszeń i szkół wyznaniowych, gwarancje nienaruszalności własności ziemi kościelnej.

Komuniści nie godzili się na żaden z przedstawionych postulatów, ale w okresie przedwyborczym zachowali powściągliwość w deklarowaniu swojego stanowiska¹⁹.

Same już wybory do Sejmu z 19 stycznia 1947 roku oraz sposób potraktowania przez władze protestów wyborczych ze strony PSL prymas Hlond scharakteryzował w następujący sposób: „Ostatnie wybory były aktem wielkiego terroru, oszukaństwa i kłamstwa; taki jest ogólny pogląd na wybory w kraju i za granicą. Teraz rządowi chodzi o to, by wytworzoną sytuację uznać Kościół”²⁰.

Wobec zaistniałej sytuacji Episkopat postanowił zachować daleko idącą ostrożność. Odrzucił ofertę władz wyrażenia formalnej akceptacji dla wyników wyborów, ale jednocześnie ich nie potępił, bo za tym poszłaby ostra reakcja ze strony PPR. Biskupi rozpoczęli strategię gry na zwłokę i tzw. optymalizacji ustępstw. Wyrazem tego było m.in. odprawianie nabożeństw z okazji wyboru Bolesława Bieruta na prezydenta, który swoją przysięgę prezydencką zakończył słowami „Tak mi dopomóż Bóg”. Jednak przy całej swojej ostrożności Episkopat nie zamierzał rezygnować z zabierania głosu w ważnych sprawach publicznych. 14 marca 1947 roku Episkopat przekazał premierowi Józefowi Cyrankiewiczowi *Katolickie postulaty konstytucyjne*. Biskupi opowiedzieli się w nich za: konstytucyjnym uznaniem Polski za państwo chrześcijańskie, szacunkiem dla katolickich sumień obywateli w wyznawaniu wiary (pkt 2), uszanowaniem przyrodzonej wolności ludzkiej, która wyraża się w wolności wierzeń religijnych i kultu (pkt 4), ochroną obywateli przed deptaniem ich człowieczeństwa (pkt 5), zapewnieniem prawa do swobodnej nauki religii w szkołach (pkt 10), wykluczeniem nadużyć władzy i przerostem uprawnień politycznych i partyjnych (pkt 11), uznaniem swobody „wykonywania władzy duchowej i jurysdykcji, (...) odprawiania kultu, naucza-

---

¹⁹ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 23.

²⁰ P. RAINA, *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską*, Warszawa 1993, s. 142.

nia oraz religijnej działalności” (pkt 13), usankcjonowaniem prawa Kościoła do organizacji prasy, drukarni i zakładów wydawniczych (pkt 14)²¹.

Odpowiedź władz na postulaty konstytucyjne była krytyczna. 14 marca 1947 roku biskup Choromański w czasie rozmowy z wiceministrem Wolskim usłyszał, że memoriał ten zawiera „zwroty wymierzone przeciwko rządowi” oraz że niektóre sformułowania są „niewłaściwe i obraźliwe dla rządu”²². W konsekwencji zaostrożono po raz kolejny cenzurę prasy i wydawnictw kościelnych. Zakwestionowano też trzy fragmenty encykliki Piusa XII *O chrześcijańskim wychowaniu młodzieży*. Na własność państwa zostały również przejęte drukarnie należące do kurii diecezjalnych i zgromadzeń zakonnych²³.

W 1947 roku władza wykorzystwała do celów propagandowych brak stanowiska Stolicy Apostolskiej wobec problemu polskich ziem zachodnich i północnych. O ile w 1945 roku po nominacji przez kardynała Hlonda administratorów apostolskich na ziemiach przyłączonych do Polski władze odmówiły przyjęcia do wiadomości faktu ich mianowania, to już w 1947 roku zaczęły żądać od Episkopatu, aby skłonił Watykan do mianowania pełnoprawnych biskupów ordynariuszy. Stolica Apostolska jednak wprawdzie oczekiwała podpisania układu pokojowego z Niemcami, który ostatecznie określiłby granice Polski. Ten fakt zaczęto w kontrolowanych przez władzę mediach interpretować jako wyraz sympatii kurii rzymskiej dla rewizjonistycznych dążeń niemieckich²⁴.

22 października 1948 roku zmarł prymas Polski kard. August Hlond. Stolica Apostolska była świadoma, że w obecnej sytuacji politycznej w Polsce konieczna jest jak najszybsza nominacja jego następcy. Już 16 listopada Pius XII podpisał bullę, wyznaczając na stanowisko metropolity warszawsko-gnieźnieńskiego, dotychczasowego ordynariusza lubelskiego bpa Stefana Wyszyńskiego. Wobec nieuznawania przez

---

²¹ Por. TENŻE, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 78-80. Por. także: A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 25-26.

²² Por. *Protokół rozmów Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z wiceministrem W. Wolskim z 14 marca 1947 r.*, w: P. RAINA, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 82.

²³ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 26.

²⁴ Por. tamże, s. 32-33.

ogromną większość społeczeństwa komunistycznej dyktatury za rządy uprawnione i prawowite, to właśnie Prymas stawał na czele narodu²⁵. Prymas Wyszyński szybko doświadczył, że nie będzie sprawował tylko władzy duchowej, ale będzie musiał być zarówno politykiem, jak i dyplomatą²⁶.

Prymas Wyszyński, podejmując się roli przewodniej w Episkopacie Polski, stanął wobec trudnych wyzwań. Stanowisko rządu wobec Kościoła jasno zadeklarował premier Józef Cyrankiewicz w swoim *exposé*, jakie wygłosił w sejmie 10 stycznia 1948 roku: „Rząd nie zamierza wtrącać się do wewnętrznych spraw Kościoła i poszczególnych wyznań. Równocześnie jednak rząd nie będzie tolerował agresywnych postaw przedstawicieli kleru, a zwłaszcza hierarchii kościelnej, ani prób wtrącania się do spraw państwowych, do spraw świeckiego życia publicznego. (...) Wszelkie próby wykorzystywania ambony czy szat kapłańskich do podniecania namiętności przeciw Państwu Ludowemu lub popierania podziemia będą przecinane z całą stanowczością i surowością prawa”²⁷.

W 1949 roku rozpoczął się już otwarty konflikt między państwem a Kościołem. Był on efektem ogólnej ewolucji systemu, który podporządkowano całościowo totalizmowi stalinowskiemu. Rozpoczęła się masowa industrializacja i kolektywizacja w rolnictwie. Nauka, oświata i kultura stały się przedmiotem indoktrynacji marksistowskiej. W te ramy wpisano również działania związane z Kościołem. Biuro Polityczne przyjęło plan specjalnej linii postępowania wobec kleru. Mimo represyjnych działań wobec Kościoła, Minister Administracji Publicznej w swoim oświadczeniu z dnia 14 marca 1949 roku w sprawie antypaństwowej postawy hierarchii kościelnej i uregulowania stosunków między państwem a Kościołem stwierdził, że: „Kler korzysta w Polsce z różnych uprawnień w znacznie większym zakresie, niż w wielu krajach zachodnio-europejskich”²⁸.

Taki bieg wydarzeń zmusił władze Kościoła do próby zintensyfikowania wysiłków na rzecz stworzenia organu porozumiewawczego dla wypracowania *modus vivendi* z władzą. Początkowe starania Episkopatu zostały

---

²⁵ Por. S. STOMMA, *Trudne lekcje historii*, Kraków 1998, s. 128.

²⁶ Por. A. MICEWSKI, *Kardynał Wyszyński Prymas i mąż stanu*, Paris 1982, s. 57.

²⁷ K. KĄKOL, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 249.

²⁸ A. MICEWSKI, *Kościół – państwo 1945-1989*, Warszawa 1994, s. 22.

zignorowane przez rząd, ale w lipcu 1949 roku strona rządowa zgodziła się na utworzenie Komisji Mieszanej, złożonej z przedstawicieli państwa i Episkopatu. Ta nagła zmiana stanowiska rządu była celowym posunięciem stworzenia sobie forum, na którym na bieżąco można by obserwować reakcje hierarchii kościelnej na kolejne posunięcia restrykcyjne ze strony państwowej. W skład Komisji Mieszanej, która zainaugurowała swoją działalność 5 sierpnia 1949 roku, weszli ze strony państwowej: minister Władysław Wolski, zastępca członka Biura Politycznego Franciszek Mazur oraz wiceminister obrony narodowej Edward Ochab. Strona kościelna natomiast wydelegowała biskupów: Zygmunta Choromańskiego, Michała Klepacza i Tadeusza Zakrzewskiego. Obecność dwóch ostatnich biskupów w komisji, zwolenników dialogu z rządem, nie była przypadkowa. Kardynał Wyszyński oraz kardynał Sapięha byli zdania, że w Polsce Kościół nie powinien dążyć do bezpośredniej konfrontacji z komunistami (jak to miało miejsce na Węgrzech), ale raczej w stronę wynegocjowania porozumienia z władzami wobec narastającego napięcia²⁹. W toku rozmów prowadzonych w ramach komisji, trwających z przerwami od sierpnia do grudnia 1949 roku, Episkopat zmuszany był do podpisywania się pod deklaracjami, które zawierały sformułowania niewygodne dla Kościoła, jak i godzące we wrażliwość większości katolików, np. dotyczące bezwarunkowego poparcia kolektywizacji wsi. Z jednej strony komuniści zasiadali do stołu rokowań, a z drugiej wprowadzali coraz to nowe rozwiązania ograniczające wolność wiernych. Minister Wolski podczas pracy komisji dawał jednoznacznie do zrozumienia, że brak zgody Episkopatu na podpisanie „porozumienia” pociągnie za sobą kolejne represje administracyjne³⁰.

Władze w swych poczynaniach szły coraz dalej. Kolejne dekryty uzależniły każdorazowe wydanie zgody na organizowanie zgromadzeń religijnych (z wyjątkiem procesji Bożego Ciała) od decyzji administracji państwowej. Wstrzymano prawo Kościoła do kwestowania w miejscach publicznych, nałożono obowiązek prowadzenia księgi rozrachunkowej nr 11 (przez co władze zyskiwały wgląd w budżet parafii i dochody księży).

---

²⁹ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 48.

³⁰ Por. tamże, s. 48; J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła...*, dz. cyt., s. 98-99.

Nałożono wysokie podatki gruntowe na wydzierżawianą przez Kościół ziemię, zarekwirowano księgi metrykalne, usunięto kapelanów z więzień i szpitali. Wzmocniono również sieć agenturalną pośród duchowieństwa i przystąpiono do budowy struktur organizacyjnych „księży patriotów”³¹.

Kardynał Wyszyński postanowił nie zwlekać dłużej z decyzją o zawarciu „porozumienia”³². Omówienie treści porozumienia znalazło się w porządku dziennym podczas obrad Konferencji Episkopatu Polski dnia 3 kwietnia 1950 roku. W głosowaniu tylko jeden biskup był przeciwko. Podpisane 14 kwietnia 1950 roku „porozumienie” nakładało na Kościół Rzymskokatolicki w Polsce m.in. następujące zadania: aby w pracy duszpasterskiej nauczano szacunku do prawa i władzy państwowej, aby Episkopat w granicach sobie dostępnych przeciwstawiał się działalności nieprzychylniej Polsce, a zwłaszcza antypolskim i rewizjonistycznym głosom części kleru niemieckiego, aby Kościół potępił wszystkie wystąpienia antypaństwowe i przeciwstawiał się nadużywaniu uczuć religijnych w celach antypaństwowych.

Natomiast pozostałe punkty traktowały o prawach Kościoła i deklaracjach państwa w tej materii. Rząd zobowiązał się, że nie będzie ograniczał „obecnego stanu religii w szkołach”, że nie będzie stawiał „przeszkód uczniom w praktykach religii poza szkołą”, zapewni swobodne funkcjonowanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz prasy i wydawnictw katolickich. Kościołowi (w tym również zgromadzeniom zakonnym) zagwarantowano ponadto prawo do działań duszpasterskich i katechetycznych, organizowania pielgrzymek i procesji. Zabezpieczono opiekę duszpasterską w wojsku szpitalach i więzieniu³³.

Znaczącym wydarzeniem było usunięcie 26 stycznia 1951 roku administratorów apostolskich na Ziemiach Zachodnich. Władze zarzucały Episkopatowi, że wbrew przyjętym zobowiązaniom nie czynił nic dla ustanowienia stałych struktur terytorialnych na Ziemiach Zachodnich. Jednostronny i arbitralny krok rządu stanowił ingerencję w wewnętrzne

---

³¹ Por. J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła...*, dz. cyt., s. 99-100.

³² Por. S. WYSZYŃSKI, *Zapiski więzienne*, Paryż 1982, s. 20 (notatka z 27.09.1953 r.).

³³ Por. *Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski*, w: P. RAINA, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 232-235.

sprawy Kościoła. Dodatkowo stanowił precedens, że na przyszłość rząd może usunąć nieprzyjaznych sobie księży i ordynariuszy³⁴.

Dyskusja nad nową konstytucją, jak i kampania przed wyborami do sejmu PRL, stały się okazją dla władzy do ingerencji w sprawy wewnętrzkościelne na niespotykaną dotąd skalę. Władze domagały się wpływu na obsadzanie stanowisk dziekanów i proboszczów, czyli czegoś, co dotyczyło jednego z fundamentów autonomii Kościoła. W 1952 roku nasilono też akcję usuwania religii ze szkół. Represje dotknęły też niższych seminariów (rozwiązano 46 spośród nich). Pośród wielu działań wymierzonych przeciwko Kościołowi na uwagę zasługuje odmowa wydania paszportu kardynałowi Wyszyńskiemu, który miał udać się do Rzymu w celu odebrania kapelusza kardynalskiego (12 stycznia 1953 roku)³⁵.

Początek 1953 roku był areną najmocniejszej ofensywy władz przeciwko Kościołowi po „porozumieniu” z kwietnia 1950 roku. 9 lutego 1953 roku Rada Państwa wydała dekret o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych. Mówił on m.in.: „Art. 3.1. Objęcie duchownego stanowiska kościelnego wymaga uprzedniej zgody właściwych organów państwowych. Art. 5. Osoby zajmujące duchowne stanowiska kościelne (...) składają ślubowanie na wierność Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”³⁶.

Dla kardynała Wyszyńskiego, który dotąd poszukiwał kompromisu z władzami, dekret z 9 lutego leżał poza granicami dopuszczalnych ustępstw. Poglądy Prymasa podzieliło również większość biskupów, a odpowiedź całego Episkopatu nastąpiła 8 maja 1953 roku. Biskupi zwlekali jednak około trzech miesięcy z generalnym wystąpieniem, licząc na złagodzenie kursu państwa wobec Kościoła po śmierci Stalina. Zamiast tego nastąpiły jeszcze kolejne trudności, jak np. zamknięcie „Tygodnika Powszechnego”. Wobec tego zgromadzeni w Krakowie biskupi wystosowali do prezydenta Bieruta memoriał podsumowujący stosunki państwa

---

³⁴ POR. TENŻE, *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską...*, dz. cyt., s. 203-205.

³⁵ POR. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 75-80.

³⁶ Dekret Rady Państwa o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych z 10 lutego 1953 r., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19530100032> (odczyt z dn. 08.04.2019 r.).

z Kościołem od czasu podpisania „porozumienia” w 1950 roku³⁷. Opi-
sywano w nim gwałty władz i naruszenia „porozumienia”: usuwanie re-
ligii ze szkół, presję polityczną na księży, ciągłe żądanie deklaracji prze-
ciw Niemcom i Zachodowi, ograniczenie wydawnictw katolickich itd.³⁸
Najbardziej znaczące słowa padają przy ocenie dekretu o obsadzaniu
stanowisk kościelnych, biskupi napisali, że „gdyby zdarzyć się miało, że
czynniki zewnętrzne będą nam uniemożliwiały powołanie na stanowi-
sko duchowne ludzi właściwych i kompetentnych, jesteśmy zdecydowa-
ni nie obsadzać ich wcale. (...) Rzeczy Bożych na ołtarzach Cezara skła-
dać na nie wolno. *Non possumus*”³⁹. Bezpośrednią odpowiedzią rządu
na memoriał biskupów było aresztowanie w dniu 25 września 1953 roku
kardynała Wyszyńskiego.

Mimo tak wielkiego nasilenia aktów represji, nie powiodło się wła-
dzom komunistycznym naruszyć stabilnej struktury Kościoła w Polsce.
Pomimo pojedynczych zwycięstw rząd nie zapanował w sposób stały
nad działaniami hierarchii kościelnej. Dobitnie określa to Antoni Alster,
wiceprzewodniczący Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (utwo-
rzonego w miejsce MBP): „Walka z wrogą działalnością kleru przerasta
możliwości departamentu VI”, natomiast „funkcjonariusze pracują bez
wiary w powodzenie”. Stanowiło to faktyczne przyznanie się do porażki⁴⁰.

Konsekwencją takiego stanu rzeczy była decyzja (po VIII Plenum)
o uwolnieniu Prymasa, co było jednym z pierwszych kroków Władysława
Gomułki, nowego I sekretarza PZPR. Przede wszystkim miał on świadom-
ność, że Prymas był niesłusznie więziony. Ponadto właśnie wybuchało
powstanie zbrojne przeciw władzy komunistycznej na Węgrzech, co gro-
ziło interwencją sowiecką. Tylko obecność Prymasa w Warszawie mogła
uspokoić i zjednoczyć naród w dniach niepokoju. 28 października 1956
roku prymas Wyszyński powrócił na ul. Miodową w Warszawie⁴¹.

³⁷ Por. A. DUDEK, *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*, Kraków 2000, s. 75-76.

³⁸ Por. A. ALBERT, *Najnowsza historia Polski 1918-1980*, b.m.w. 1989, s. 673.

³⁹ P. RAINA, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 426. Por. TENŻE, *Kardynał Wyszyński. Losy więzienne*, Warszawa 1993, s. 57-73.

⁴⁰ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 98.

⁴¹ Por. P. RAINA, *Kardynał Wyszyński. Losy więzienne*, dz. cyt., s. 186-192.

2. Inwigilacja i prowokacja

W powojennej Polsce Kościół katolicki stał się najpoważniejszą twierdzą moralnego i duchowego oporu wobec komunistycznego ucisku. Dlatego w pierwszych latach obudowy kraju rządzący unikali bezpośredniej napaści i otwartego prześladowania Kościoła⁴². Był on oparciem dla tej części społeczeństwa, która stała po stronie rządu londyńskiego i opowiadała się za Polską wolną od hegemonii sowieckiej i komunistycznej⁴³. Wobec przesłanek wskazujących, że otwarty konflikt z Kościołem mógłby przynieść nowo tworzącemu się systemowi władzy nieprzychylną społeczność, metodami, jakie zastosowało państwo totalitarne do walki z Kościołem, stały się m.in. inwigilacja i prowokacja. Ich specyficznymi cechami było zręczne wykorzystywanie antagonizmów narodowościowych, religijnych, grupowych. Działania te przybierały konkretne formy w postaci m.in. tzw. Kościoła Narodowego, frakcji „księży patriotów”, a także zrębów organizacji PAX i innych⁴⁴. Podstawowym celem, jaki założyli sobie polscy komuniści, była chęć doprowadzenia do rozłamów wśród biskupów, jak również pomiędzy niższym klerem. „Chcemy doprowadzić do rozwarstwienia wśród duchowieństwa i wśród wierzących”, mówił w marcu 1949 roku Jakub Berman na spotkaniu z ambasadorem ZSRR w Warszawie Lebediewem⁴⁵.

Takie wskazania trafiały do Polski również z Moskwy. 1 sierpnia 1949 roku przebywający w Moskwie Bierut otrzymał od Stalina następujące wytyczne odnośnie do prowadzenia polityki wyznaniowej: „Przy klerze, nie zrobicie nic, dopóki nie dokonacie rozłamów na dwie odrębne i przeciwstawne sobie grupy, propaganda masowa to rzecz konieczna, ale samą propagandą nie zrobi się tego, co potrzeba (...) bez rozłamów wśród kleru nic nie wyjdzie (...) prawa karne potrzebne, ale nie one rozstrzygają”⁴⁶. W dniach 13-15 października 1947 roku na ogólnopolskiej odprawie

---

⁴² Por. O. HALECKI, *Historia Polski*, Lublin-Londyn 1992, s. 309.

⁴³ Por. Z. ZIELIŃSKI, *Kościół w kręgu rzeczywistości politycznej*, Lublin 2003, s. 168.

⁴⁴ Por. H. PAJĄK, S. ŻOCHOWSKI, *Rządy zbirów 1940-1990*, Lublin 1996, s. 179.

⁴⁵ Por. F. MUSIAŁ, *Zaciskanie Pętli (1948-1956)*, w: *Komunizm w Polsce*, b.m. i r.w., s. 242.

⁴⁶ A. DUDEK, *Ślady PeeReLu...*, dz. cyt., s. 242.

szeów wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego, został przedstawiony referat *Ofensywa kleru a nasze zadania*. W obecności ministra MBP Stanisława Radkiewicza wytyczne dla szefów WUBP przedstawiła płk Julia Brystygier⁴⁷. Postawiła ona tezę, że zwalczanie działalności kleru jest jednym z najtrudniejszych zadań, jakie stoją przed UB. Wskazywała, że kler dysponuje wielkimi zasobami materialnymi (m.in. ziemia, przedsiębiorstwa), które wykorzystuje do rozszerzania swoich wpływów⁴⁸.

Komuniści zdawali sobie zapewne sprawę, że siła katolicyzmu jest pochodną tradycji, trwałości rodziny, a także autorytetu Kościoła hierarchicznego. Od początku Polski Ludowej dawały się zauważyć próby podziału duchowieństwa na lojalne i wrogie wobec nowej rzeczywistości⁴⁹. Już jesienią 1947 roku władze zaczęły dzielić księży na „pozytywnych” i „reakcyjnych”, wykorzystując w tym celu propagandę. Z roku na rok wzrastała liczba księży aresztowanych i procesów pokazowych duchowieństwa⁵⁰. Aparat bezpieczeństwa postawił sobie za cel przeprowadzenie w każdym województwie jednego poważnego procesu klerikalnego. Chciano w ten sposób poderwać autorytet kleru i oderwać go od mas. Zwracano również uwagę na to, że nie było dotąd poważnego procesu dewizowego; „nie mamy dotąd poprzecinanych kanałów, jakimi idą dolary do kleru”⁵¹.

Sztandarowym projektem, który miał rozbić Kościół od wewnątrz, był ruch tzw. „księży patriotów”, który rozpoczął swoją działalność w grudniu 1949 roku jako Główna Komisja Księża przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację⁵². Księża zrzeszeni przy ZBoWiD-zie dysponowali też własną prasą („Ksiądz Obywatel”). Polityka przydziału ewentualnej pomocy materialnej dla księży była prowadzona w następujący

---

⁴⁷ W latach 1945-1954 dyrektor V, a następnie III departamentu MBP, od 1955 roku dyrektor Departamentu III Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego.

⁴⁸ Por. J. ŻARYN, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 20.

⁴⁹ Por. Z. ZIELIŃSKI, *Kościół w kręgu...*, dz. cyt., s. 167.

⁵⁰ Por. J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła...*, dz. cyt., s. 92.

⁵¹ Materiały z narady aktywu MBP w dniach 23-25 marca 1949, przemówienie dyr. Chmielewskiego (Henryk Chmielewski – wicedyrektor Departamentu od 1 lipca 1946 r.), w: *Dokumenty do dziejów PRL...*, dz. cyt., s. 140.

⁵² Por. A. DUDEK, *Ślady PeeReLu...*, dz. cyt., s. 242.

sposób: „Opornym subwencji udzielać nie należy, giętkim i podporządkowującym się – tak”⁵³. Dlatego proboszczowie „patrioci” otrzymywali przydziały na materiały budowlane⁵⁴. Księża „pozytywni” mogli też liczyć na przychyłność władz w polityce podatkowej, która została w 1950 roku wyraźnie zaostrzona. Kolejną metodą, która miała zachęcić do wstępowania do Kół Księży, było przyznawanie zapomóg, aktywiści mogli liczyć nawet na „diety”⁵⁵.

Środowisko księży „patriotów” w okresie największego rozkwitu liczyło tysiąc osób, plus drugie tyle „sympatyków”, którzy jednak tylko sporadycznie włączali się w działalność komisji⁵⁶. Mimo skoncentrowania wielu wysiłków na próbie zrzeszenia księży w organizacje podporządkowane organom państwowym, nie udało się wciągnąć w ich szeregi takiej liczby duchownych, która pozwoliłaby, na wzór czechosłowacki czy węgierski, podporządkować większość kleru administracji państwowej⁵⁷. W lipcu 1955 roku nastąpiła ostateczna likwidacja GKK⁵⁸.

Inną kwestią jest temat księży werbowanych do współpracy agenturalnej. W 1949 roku powstała instrukcja Departamentu V MBP w sprawie werbunku agentury wśród duchowieństwa katolickiego. Ów dokument powstał w czasie zwiększonego nacisku na Kościół katolicki, w czasie wydarzeń związanych z tzw. „cudem lubelskim” oraz ogłoszeniem przez Stolicę Apostolską dekretu grożącego ekskomuniką katolikom wspierającym partię komunistyczną⁵⁹.

Praca Służby Bezpieczeństwa rozpoczynała się już w seminarium. Pozyskany do współpracy kleryk był cenny z kilku powodów: dostarczał informacji z bardzo hermetycznego środowiska, mógł pomóc w akcji dezinformacyjnej w celu skompromitowania profesora czy innego studenta

---

⁵³ Protokół odprawy kierowników i zastępców kierowników WUBP odbytej dnia 22 grudnia 1948 r., w: *Dokumenty do dziejów PRL...*, dz. cyt., s. 114.

⁵⁴ Por. J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła...*, dz. cyt., s. 131.

⁵⁵ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 71.

⁵⁶ Por. T. ISAKOWICZ-ZALESKI, *Księża wobec bezpieczeństwa*, Kraków 2007, s. 44.

⁵⁷ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 71.

⁵⁸ Por. A. DUDEK, *Ślady PeeReLu...*, dz. cyt., s. 245.

⁵⁹ Por. A. DZIUROK (red.), *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, Warszawa 2004, s. 119.

teologii, czy wreszcie, pozyskany agent, jeszcze w czasie studiów, sprawdził się też jako agent po święceniach⁶⁰. Na liście ludzi wytypowanych do operacyjnego rozpracowania znalazł się również m.in., jeszcze jako kleryk, przyszły papież Karol Wojtyła⁶¹.

Episkopat Polski został dotknięty próbą podziału na biskupów „reakcyjnych” i „postępowych”. Ujawniło się to już w 1948 roku, kiedy odmówiono paszportów większości polskich biskupów, mających udać się do Rzymu z okresową wizytą *ad limina apostolorum*. Paszportu nie otrzymał także prymas kardynał Wyszyński. Zgodę na wyjazd otrzymali biskupi Michał Klepacz i Tadeusz Zakrzewski. Poprzez takie postępowanie władze liczyły na możliwość nasilenia sporów wewnętrznych w Episkopacie, których nowy Prymas mógłby nie opanować⁶². W te działania został wciągnięty również aparat cenzury, o czym może świadczyć zapis z narady krajowej naczelników wojewódzkich UKPPIW z czerwca 1949 roku. Była w nim mowa o tym, że hierarchia kościelna nie jest monolitem i że da się wśród niej przeprowadzić linię podziału. Przeciwno rozpolitykowanemu klerowi miano podjąć restrykcje w wymiarze materialnym⁶³.

Decydującą próbą dla polskich biskupów był fakt aresztowania prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego. 24 września 1953 roku Prezydium Rządu PRL uchwaliło uchwałę *O środkach zapobiegawczych dalszemu nadużywaniu funkcji przez księdza arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego*. W oparciu o *Konstytucję PRL* (art. 7) oraz dekret z 9 lutego 1953 roku o obsadzaniu stanowisk kościelnych (§ 1), zarzucono Prymasowi nadużywanie piastowanej przez niego funkcji i stanowisk kościelnych dla celów godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, osłanianie i patronowanie poczynaniom naruszającym obowiązujące ustawy, sianie niepokoju i godzenie w jedność społeczeństwa polskiego⁶⁴.

---

⁶⁰ Por. T. ISAKOWICZ-ZALESKI, *Księża wobec bezpieczeństwa*, dz. cyt., s. 237.

⁶¹ Por. M. LASOTA, *Donos na Wojtyłę*, Kraków 2006, s. 9.

⁶² Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, dz. cyt., s. 37.

⁶³ Por. AAN, GUKPPIW, sygn. 421, t. 4, k. 52.

⁶⁴ Uchwała Prezydium rządu PRL z dnia 24 września 1953 r. Nr 700/53, w: B. Piec (red.), *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953-1956)*, Warszawa 2001, s. 3.

W nocy 25 września 1953 roku kard. Stefan Wyszyński został aresztowany i potajemnie wywieziony z Warszawy. Już 28 września na posiedzeniu plenarnym Konferencji Episkopatu biskupi przeprowadzili wybory kandydatów na przewodniczącego, które wskazały na arcybiskupa Dymka i biskupa Klepacza. Wybór na przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski biskupa Klepacza poprzedzony był jego rozmową w Łodzi z dyrektorem Departamentu V MBP płk Julią Brystygier. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego zagroziło, że wybór na to stanowisko innej osoby niż biskup łódzki zakończy się aresztowaniem kandydata⁶⁵.

Głośnym echem odbił się również tzw. „proces kurii krakowskiej”, który toczył się od 21 do 27 stycznia 1953 roku przed sądem wojskowym w Krakowie. Akt oskarżenia zarzucał podejrzanym księżom szpiegowską działalność na szkodę państwa w interesie imperializmu amerykańskiego i Watykanu oraz przestępcze spekulowanie złotem i walutami. Sąd skazał ks. Józefa Lelito na karę śmierci, ks. Franciszka Szymanka na dożywocie, ks. Wita Brzyckiego na 15 lat i ks. Jana Pochopnia na 8 lat więzienia⁶⁶.

Kolejną kwestią, która dotyczy tematu prób rozbicia wewnętrznej spójności Kościoła katolickiego, jest sprawa wspierania przez rząd Kościoła Polskokatolickiego⁶⁷. 1 lutego 1946 roku dekretem MAP, jak stwierdza Episkopat, „sektą” narodowego kościoła została uznana za publiczno-prawny związek religijny⁶⁸. Za rządów Gomułki na dużą skalę rozwinięto pomoc dla Kościoła Polskokatolickiego. Daleko idące wsparcie finansowe i organizacyjne doprowadziło w latach 1956-1959 do jego dynamicznego rozwoju. Liczba wiernych wzrosła w tych latach o blisko jedną

---

⁶⁵ Por. J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła...*, dz. cyt., s. 147.

⁶⁶ Por. P. RAINA, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 379.

⁶⁷ Korzenie Kościoła Polskokatolickiego odnajdujemy w Stanach Zjednoczonych. Wyodrębnił się on z utworzonego w 1900 roku przez ks. Franciszka Hodura Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego (PNKK). Por. Z. KIJAS, *Odpowiedzi na 101 pytań o ekumenizm*, Kraków 2004, s. 140-141.

⁶⁸ Nazwa „Polski Narodowy Kościół Katolicki” była niesłuszna, ponieważ Kościół Narodowy nie był katolickim, czyli powszechnym oraz utożsamiał sekciarzy z katolikami. *Memoriał Episkopatu do prezydenta Krajowej Rady Narodowej B. Bieruta w sprawie normalizacji stosunków Kościoła i państwa z 15 września 1949 r.*, w: P. Raina, *Kościół w PRL...*, dz. cyt., s. 35-36.

trzecią z 38,1 tys. do 47,7 tys. Dużym sukcesem Kościoła Polsko-katolickiego w tym okresie było przejście w jego szeregi kilkunastu duchownych rzymskokatolickich, co działo się przy udziale władz. Znaczącym ciosem dla Kościoła katolickiego było przejście do Kościoła Polskokatolickiego ks. Maksymiliana Rode, który w lipcu 1959 roku przyjął sakrę biskupią w Utrechcie z rąk zachodnioeuropejskich duchownych katolickich reprezentujących tzw. „unię utrechcką”. Jak podaje notatka sporządzona w UdSW dla członków kierownictw PZPR ten fakt wywarł wrażenie wśród kleru rzymskokatolickiego w Polsce. Święcenia, których nie mógł podważyć Kościół katolicki, znacznie zwiększały szansę powodzenia Kościoła Polskokatolickiego. Nadzieje pokładane przez UdSW w Kościół Narodowy okazały się ostatecznie złudne. Zaważyła tu mała aktywność Kościoła Polskokatolickiego. W latach siedemdziesiątych, gdy ograniczono akcje jego aktywnego wspierania, liczba jego wiernych przestała rosnąć. W 1988 roku osiągnęła poziom 48,7 tys., czyli niewiele więcej niż trzydzieści lat wcześniej⁶⁹.

Podsumowując, można stwierdzić, że choć w powojennej historii Polski państwo starało się zmarginalizować rolę Kościoła w życiu społeczeństwa, to pomimo stosowania różnorodnych metod, ten cel nie został nigdy w pełni osiągnięty.

Wykaz skrótów

- AAN – Archiwum Akt Nowych
- GKK – Główna Komisja Księży
- KC PZRP – Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
- KRN – Krajowa Rada Narodowa
- MAP – Ministerstwo Administracji Publicznej
- MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
- PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
- PPR – Polska Partia Robotnicza
- PPS – Polska Partia Socjalistyczna

---

⁶⁹ Por. A. DUDEK, R. GRYZ, *Komuniści i Kościół...*, s. 134-136.

PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
UB – Urząd Bezpieczeństwa
UdSW – Urząd do Spraw Wyznań
UKPPiW – Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk

Bibliografia

- Albert A., *Najnowsza historia Polski 1918-1980*, b.m.w. 1989.
- Chrypiński W., *Kościół a rząd i społeczeństwo w powojennej Polsce*, Londyn 1989.
- Dekret Rady Państwa o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych z 10 lutego 1953 r., w: *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994, s. 392.
- Dekret Rady Państwa o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych z 10 lutego 1953 r., <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19530100032> (odczyt z dn. 08.04.2019 r.).
- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995.
- Dudek A., *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*, Kraków 2000.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2003.
- Dziurok A. (red.), *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, Warszawa 2004.
- Grzelak E., *U podstaw polityki wyznaniowej*, Warszawa 1980.
- Halecki O., *Historia Polski*, Lublin–Londyn 1992.
- Isakowicz-Zaleski T., *Księża wobec bezpieki*, Kraków 2007.
- Kallas M., *Historia ustroju Polski*, Warszawa 1999.
- Kądziela P., *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990.
- Kąkol K., *Kościół w PRL elementy ewolucji doktryny*, Warszawa 1985.
- Kijas Z., *Odpowiedzi na 101 pytań o ekumenizm*, Kraków 2004.
- Kisielewski S., *Na czym polega socjalizm? Stosunki Kościół-państwo w PRL*, Poznań 1990.
- Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945-2000*, wstęp i oprac. J. Żaryn, Poznań 2006.

- Krukowski J., *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-56*, w: Z. Zieliński (red.), *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944-1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, Lublin 2000, s. 23-45.
- Lasota M., *Donos na Wojtyłę*, Kraków 2006.
- Markiewicz S., *Państwo i Kościół w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej*, b.m.w. 1965.
- Markiewicz S., *Państwo i Kościół w Polsce*, Warszawa 1984.
- Micewski A., *Kardynał Wyszyński Prymas i mąż stanu*, Paryż 1982.
- Micewski A., *Kościół – państwo 1945-1989*, Warszawa 1994.
- Musiał F., *Zaciskanie Pętli (1948-1956)*, w: *Komunizm w Polsce*, b.m. i r.w.
- Pająk H., Żochowski S., *Rządy zbirów 1940-1990*, Lublin 1996.
- Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994, s. 232-235.
- Protokół odprawy kierowników i zastępców kierowników WUBP odbytej dnia 22 grudnia 1948 r.*, w: A. Paczkowski (red.), *Dokumenty do dziejów PRL. Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956*, cz. 2, Warszawa 1996.
- Protokół rozmów Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z wiceministrem W. Wolskim z 14 marca 1947 r.*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994, s. 81-85.
- Raina P., *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu*, Warszawa 2001.
- Raina P., *Kardynał Wyszyński. Droga na Stolicę Prymasowską*, Warszawa 1993.
- Raina P., *Kardynał Wyszyński. Losy więzienne*, Warszawa 1993.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 1, Poznań 1994.
- Stomma S., *Trudne lekcje historii*, Kraków 1998.
- Świątkowski H., *Państwo a Kościół w świetle prawa*, b.m.w. 1960.
- Uchwała Prezydium rządu PRL z dnia 24 września 1953 r. Nr 700/53, w: B. Piec (red.), *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953-1956)*, Warszawa 2001.

Wróbel J., Próchniak L. (red.), *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945-1967*, Warszawa 2005.

Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Paryż 1982.

Zieliński Z., *Kościół w kręgu rzeczywistości politycznej*, Lublin 2003.

Żaryn J., *Dyplomacja PRL wobec Watykanu, czyli o instrumentalnym traktowaniu partnera*, „Biuletyn IPN” 7 (2002), s. 33-38.

Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Warszawa 2003.

Archiwa

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, GUKPPiW, sygn. 421, t. 4, k. 52, Sekretariat prezesa, odprawy krajowe 4-5.06.1948.

Ks. mgr lic. Piotr Chmielecki - sercanin, absolwent Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, studia magisterskie w Wyższym Seminarium Misyjnym Księży Sercanów w Stadnikach, doktorant na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, Wydział Teologii, Instytut Teologii Fundamentalnej. Zainteresowania naukowe: misjologia, historia Kościoła.